

PIETINĖS ŠIAURĖS VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ TARMĖS PRIELINKSNIŲ REIKŠMĖS IR VARTOJIMAS¹

E. GRINAVECKIENĖ

I. Kilmininkiniai prielinksniai

1. *Abygaliai* „abiejuose galuose“ — retas prieveiksminės kilmės prielinksnis. Tos pačios jo konstrukcijos, be veiksmo vietos, dažnai turi ir būdo reikšmės atspalvį, pvz.: *mēs jau gyvenam abygaliai namo*²; *abygaliai klojimo kurtiniai gužūčių nuspardyti*.

2. *Abipus, abypusiai* „iš abiejų pusių“ vartojami veiksmo vietai žymėti, pvz.: *kur neišdōks zuikiai: abipus tvorōs pūsnys su tvorā lūgios; išvaryti didžiausiai kanalai abipus kėlio; abypusiai pleņto beržų prisidīta; nēvarva ant pāmato: vandeņs triūbās (vamzdžius) įsitaīsēm abypusiai stōgo*. Prielinksnis *abipus* yra retas, dažnesnis — *abypusiai*.

3. *Abyšaliai* „iš abiejų šalių“ tarmėje gana retas, vartojamas veiksmo vietai reikšti, pvz.: *abyšaliai grābo (karsto) stovėjo po du vūrus*.

4. *Anāpus*. Jo konstrukcijos vartojamos veiksmo vietai reikšti, pvz.: *jie gyvena anāpus girios; anāpus Nēmuno suvaryti ledų kálnai; aš ēsū būvēs ir anāpus Siauliū*.

5. *Anksčiaū* — retas prieveiksminės kilmės laiko reikšmę turintis prielinksnis, pvz.: *jis išvažiāvo anksčiaū mānēs, o dā (dar) nērā*.

6. *Anōts*. Jo konstrukcijos gana dažnos; paprastai vartojamos pakartojant kieno nors žodžius ir eina sakinyje įterpiniais, pvz.: *anōts žmoniū kalbū, jis ir daūg yrā prisidējēs prie jų išsiskýrimo; anōts tōs pāsakos, kaip yrā, teip (taip), o gyvėt reikia; anōts tėvo nabāšninko (velionies), lāužyk vaikui ragūs, kol tėvo kūrpēs ne į sýkį (per didelēs)*.

¹ Straipsniui daugiausia panaudota medžiaga, kurią autorė 1949–1965 m. surinko iš tarmės ploto, esančio tarp Smalininkų, Vadžgirio, Girkalnio, Skirsnemunės.

² Pateiktieji tarminiai pavyzdžiai transponuoti į literatūrinę kalbą, nepakeitus jų morfologinių formų. Dėl aprašomosios tarmės fonetikos žr. E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmės fonetika, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 1, Vilnius, 1957, p. 119–180.

7. *Añt*. Prielinksnio *ant* konstrukcijų tarmėje pasitaiko kiek daugiau ir įvairesnėmis reikšmėmis, kaip literatūrinėje kalboje. Jomis gali būti reiškiami:

1) Tikslī veiksmo vieta, pvz.: *kiek naudōs Nēmunu ant ledū pavāsariais praplaūkia; sēnas senēlis ant stōgo užsilipēs pūpkī* (pypkē) *rūko* (kāminas).

2) Apytikrē veiksmo vieta, pvz.: *teip aukštaī užlipo į tūos kálnus: dėbesys būvo ant nūgaros*.

Šia reikšme *ant* dažnas ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *kā pašnekata vienos, nekabīk viško vyrui ant nōsies* (nepasakok vyrui).

Kartais šia reikšme prielinksnio *ant* konstrukcijos vartojamos vietoj literatūrinės kalbos vietininko ar galininko su prielinksniu *į*, pvz.: *tōkie kriaukšlaī* (sušalę purvai) *ant káimos išklampōti gývuolių; kárvė išējo ant ganŷklos ir atitviņko*. Pastarosios konstrukcijos greičiausiai atsirado dėl slavų kalbų įtakos, nors yra nuomonių, kad tai galėtų būti ir prielinksninių konstrukcijų lietuvių kalbos tarmėse įsigalėjimo padarinys³.

3) Veiksmo kryptis, pvz.: *supŷko ir nūsisūko ant sienos; susėdo ir nuvažiāvo ant miēsto; šuō bēga ant gīrios; taniūs* (sutinimas, putmenys) *lipa ant širdiēs, ir numiršta žmōgus*.

4) Veiksmo laikas (paprastai su leksinė laiko reikšmę turinčiais daiktavardžiais):

a) Veiksmo laiko kryptis, pvz.: *ant rudeñs* (į rudenį) *laīkrodīs ims skūbītis* (trumpės diena); *ant pavāsario* (į pavasarį) *diēnos ims ilgŷ eīt*.

b) Veiksmo numatymas tam tikram laikui, pvz.: *prisidžiovinaū liepžiedžių ant žiemōs; kárvės ant naktiēs nepaliksiu laukē, vėsiu į tvártą; reīkia užmēst kumelāitei šiēno ant naktiēs*. Šios reikšmės prielinksnio *ant* konstrukcija literatūrinei kalbai neteiktina⁴, tačiau daugelyje lietuvių kalbos tarmių ji vartojama. Pietinėje šiaurės vakarų aukštaičių tarmėje šalia minėtosios konstrukcijos su *ant* vartojama ir laiko naudininko konstrukcija, pvz.: *žiēmai užrāugiau tų mažiūkų aguŷkų; aš nepaliekū vāsarai daug lašiniū — rūdŷja*.

c) Veiksmo laiko kiekis, pvz.: *visūs palėido namō ant trijų mėnesių; išvažiāvo į gīrią ant visōs dienōs; ant mėnesio vālgyt įsidējo*. Šalia šių konstrukcijų kartais yra vartojamas ir pobūvio galininkas kaip literatūrinėje kalboje, tačiau tarmei daug įprastesnė konstrukcija su *ant*. Plačiai ji vartojama ir daugelyje kitų lietuvių kalbos tarmių⁵.

³ Plg. J. Senkus, Prielinksnių vartojimas ir svarbesniosios jų reikšmės kapsų ir zanavykų tarmėse, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai“, Serija A, t. 1(8), 1960, p. 126.

⁴ Žr. J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, t. I, Vilnius, 1957, p. 595.

⁵ Tai rodo „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programos“ (Vilnius, 1956) 123 klausimo atsakų medžiaga, esanti Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

d) Tikslus veiksmo vykdymo laikas, pvz.: *ateik ant šveñčių; pasivadino mąni ant vėdarų* (kai buvo kepami vėdarai); *atvažiavo ant obuolių* (kai buvo obuolių). Ši prielinksnio *ant* konstrukcija dažna ir kitose lietuvių kalbos tarmėse. Jai kartais būdingas ir tikslo reikšmės atspalvis.

5) Daikto ypatybės riba, kuria pasakoma, koku atžvilgiu ribojama daikto ypatybė, pvz.: *randónmolis suñkus ant išdirbimo* (raudonmolį sunku išdirbti); *pirmíninkas ant bausmės skaudus* (pirmíninkas skaudžiai baudžia); *alus skanūs ant gėrimo, suñkus ant išsipagiriójimo* (alus skanus gerti, sunkus išsipagirioti); *obuoliai ant vālgymo skānūs* (obuoliai skanūs valgyti, geras jų skonis); *jis buvo glōbis* (gobšas) *ant pinigų*; *jis labai išrañkus ant valgio*; *ji budri ant miėgo*.

6) Veiksmo būdas, pvz.: *ta kárvė nė būbia* (baubia), *né niėko, gūli sau ant šono*, ir vėskas; *vis atvažiuojam ant sūaigiųjų ir ant staigiųjų*, *tai nė pas jus nėra kada užėiti*; *įstriūgino* (įsėlino) *ant piřštų galų į klėtį ir tuoj atsigulė*.

Kai kurios šios reikšmės prielinksnio *ant* konstrukcijos yra sustabarėjusios arba įeina į frazeologinius junginius, pvz.: *ji gyvėna ant sąvės* (savarankiškai); *tas vaikas tik ant mótinos pasikōręs* (nepripažįsta kitų auklių).

7) Veiksmo kiekybė, jo gausumas, kai prielinksninė konstrukcija sudaro samplaiką su to pat linksniuojamojo žodžio vardininku, pvz.: *ten buvo tánkas ant tánkų privaryta*; *tai sōdas: obelīs ant obeīs susodįta*; *kas ten lašinių: páltis ant pálties prikabįta*. Pastaroji prielinksnio *ant* konstrukcija yra dažna. Paprastai ji pasitaiko beasmeniuose sakiniuose.

8) Apytikris skaičius. Šios reikšmės prielinksnio *ant* konstrukcijos vartojamos vietoj literatūrinės kalbos konstrukcijų su prielinksniu *apie*, pvz.: *ant ši mto vaikų bus tuōs namuōs*; *ant póros karvikių pinigų pāgriebėm už obuolius*.

9) Veiksmo tikslas. Šios reikšmės konstrukcijos pasitaiko tikslo naudininko vietoje, pvz.: *gluosnis gėras mēdis ant šliūrių*.

10) Veiksmo objektas. Šios reikšmės prielinksnio *ant* konstrukcija vartojama:

a) Po veiksmažodžių *sakyti, barti, šaukti, siusti* ir kt., pvz.: *tėvas šaukia ant vaikino*, *o aš užsistóju; mamà bāras ant mąnės*.

b) Vietoj naudininko po veiksmažodžio *sakyti*, pvz.: *sakaū ant Jōno* (Jonui) *parduoti tą kumeláitę*; *sakaū ant tėvo* (tėvui) *palikti kūrpes butūky* (priemenėje); *sakaū ant vaikų* (vaikams) *nesiláidyti su akmenaīs*. Transformuojant tokius sakinius į prijungiamuosius, prielinksninės konstrukcijos savarankiškas žodis vardininko forma eina papildinio šalutinio sakinio veiksmiu, plg.: *sakaū, kad Jōnas pardúotų tą kumeláitę*. Iškeltoji kalbamųjų sakinių prielinksninė konstrukcija tarmėje dažna.

c) Po veiksmažodžio *sakyti* vietoj literatūrinės kalbos prielinksnio *apie* konstrukcijos, pvz.: *ką jis sākė ant mąno kepūrės?* *sākė ant*

màno v ýro, kad jis negražūs; ką tu sakaĩ ant m àno b ùlvių?
Pastaroji prielinksnio *ant* konstrukcija tarmei labai įprasta.

d) Su jungtuku *jeigu* šalutiniuose sąlygos aplinkybės sakiniuose. Šiais atvejais pasakoma galima (tariama) veiksmo kryptis į kokį objektą, pvz.: *jėigu ant važiãvimo, tai jie parũš betėmstant; jėigu ant dãžymo, tai siãlus reikėjo dãžýt, o ne nùmegztq; jėigu ant lytaũs, tai vištos neĩna anksti tãpt.* Šios reikšmės prielinksninės konstrukcijos yra galimos tam tikriems predikatyvams. Literatūrinėje kalboje šiuo atveju paprastai yra vartojama veiksmazodžio tariamosios nuosakos forma, plg.: *jėigu važiũotų (jeigu rengtũsi važiũoti), tai jie parũš betėmstant.*

11) Daikto kokybė, pvz.: *dabaĩ aš poniã ant sãvo galvõs* (savarankiška, nepriklausoma).

8. *Arti* tarmėje palyginti retas prielinksnis. Vietoj jo dažniau vartojamas *netoli* (žr. p. 156, 157). Šio prielinksnio konstrukcijomis reiškiamas:

1) veiksmo vieta, pvz.: *gyvėnam arti miėsto.*

2) veiksmo laikas, pvz.: *arti namũ sutėmo.*

3) daikto kokybė, pvz.: *jaũ sãulė arti laidõs.*

Su prielinksniais *prie, nuo* prielinksnis *arti* sudaro samplaikinius vietos reikšmės prielinksnius: *arti prie, arti nuo*, pvz.: *čia arti nuo kraĩto nērã dũgno, o toliaũ seklũ; jie gyvėna arti prie miėsto.*

4) Apytikris skaičius (matas, saikas), pvz.: *pasodinaũ ropũčių (bulvių) arti ceĩtnerio; parsivežiaũ šiėno arti vežiĩmo; išgėrė pĩeno arti lýterio (litro).*

9. *Arčiaũ* yra prieveiksminės kilmės prielinksnis. Jo konstrukcijomis reiškiamas veiksmo vieta, pvz.: *jis stovėjo arčiaũ tvorõs; nė viėno mėdžio nebũvo arčiaũ ãvilio.* Su prielinksniu *prie* jis sudaro samplaikinį tos pačios reikšmės prielinksnį *arčiaũ prie*, pvz.: *sliĩkis arčiaũ prie mãnės.*

10. *Aukščiaũ.* Šio prielinksnio konstrukcija dažniausiai reiškiamas daikto kokybė, pvz.: *rugiaĩ aukščiaũ galvõs; dobilaĩ aukščiaũ júosto;* arba daikto kiekis, pvz.: *vandėns aukščiaũ kėlių.*

Su prielinksniu *už* retais atvejais jis sudaro samplaikinį prielinksnį *aukščiaũ už*, kuriuo pasakomas veiksmo kiekis; pvz.: *išsikėlė antėnq aukščiaũ už visũ.*

11. *Bė.* Jo konstrukcijomis tarmėje reiškiamas:

1) Veiksmo galimumas po tam tikros laiko ribos, pvz.: *jie be tam-sõs neparvažiũdõs; be mėtų jis iš pãtalo nesikėls.*

2) Veiksmo būdas, pvz.: *jãĩ prisakýta viskq vãlgyt be drũskos.*

3) Veiksmo kiekybė (matas, skaičius), pvz.: *be penkiũ rūblių nedũosiũ vištos; žiedũ bũvo be skaĩčiaus, o óbuolio — nė viėno.*

4) Veiksmo objektas, pvz.: *jãgu (jei) tik kókį sýkį be mėsõs, aš visq diėnq álkanas; be skystĩmo tai kaip ir nevãlgės; be kãrvės — pãsninkas.*

5) Daikto kokybė, pvz.: *visas kėlias be sniego, o į prówėžas įpus-týta; tas vaĩkas be tėvũ ir be namũ; žmõgus visãi be gėdos.*

Prielinksnis *be* su *anàpus*, *põ*, *šiàpus* retais atvejais sudaro samplaikinius prielinksnius: *be anàpus*, *be põ*, *be šiàpus*, kurie turi veiksmo vietas (*be anàpus*, *be šiàpus*) ar laiko (*be põ*) reikšmę, pvz.: *be anàpus Nēmuno niēko nebūs, gāusi tē* (ten) *siektis*; *be šiàpus Girdžiū niēko neràsi*; *be põ naūjo mēto nesudēs dantū*.

12. *Deĭ* vartojamas tarmėje literatūrinės kalbos prielinksnio *dēl* reikšme. Paprastai juo žymima veiksmo ar reiškinių priežastis, pvz.: *ar žilūmas del senūmo: kitas ir sēnas nežyla, o kitas ir jáunas bálta gálva*. Jis pasitaiko ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *del mào ragū* (dėl manęs) *darýk, kaip nori*. Vietoj jo tarmėje retais atvejais gali būti vartojamos ir prielinksnio *vèlug* konstrukcijos (plg. p. 159).

13. *Gretà*. Prielinksnio *gretà* konstrukcijos vartojamos veiksmo vietai žymėti, pvz.: *šitą lóvą pastačiaū gretà anōs*; *veřšiu užtvėrė gādą gretà pařšų*.

Kartais šio prielinksnio konstrukcijos gali turėti be veiksmo vietas ir būdo reikšmės atspalvį, pvz.: *tiē mēdžiai būvo susodįti gretà kits kito*.

Retais atvejais su prielinksniu *su* jis sudaro tos pačios reikšmės samplaikinį prielinksnį *gretà su*, pvz.: *ji vīsą mėnesį miegójo tam tvárte gretà su paršiūkais*.

14. *Įš*. Prielinksnis *iš* tarmėje dažnas. Jo konstrukcijos turi daugiau reikšmių, kaip literatūrinėje kalboje. Jomis gali būti reiškiami:

1) Veiksmo kryptis, pvz.: *parkárkina vištos iš dařžo*; *pargorúoja* (parlinguoja) *meřgos iš gĩrios su grỹbais*. Šia reikšme *iš* dažnas ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *iš jōs nekriñta niēkas* (ji nedosni), *nebijók*; *tą vaiką malonēčiau laikýt, ale* (bet), *jį pasiēmęs, kójų iš namū neiškėlsi*.

2) Veiksmo laikas, pvz.: *iš diēnōs* (tą pačią dieną) *nuvažiāvusi túriu eīt prie dárbo*; *ji iš mažeñs daug vařgo mātē*.

3) Veiksmo būdas, pvz.: *jie iš blĩčių veřčia se*; *kýla pyrāgas, eĩna iš padūkimo*; *supỹkusi maišē*; *leñkt iš šóno nesidúok*; *susikačiójau iš viēno iš kito po galiūką vilnų ir nusinárpliojau piřštines*.

4) Veiksmo priežastis, pvz.: *iš virtimo žarnos tráko*; *iš išgq sčio ligą gāvo*. Šia reikšme jis vartojamas ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *iš didelio rāšto išėjo iš krāšto*.

5) Veiksmo objektas, pvz.: *jie tą námą veřžia iš tėvų*; *iš bóbų plepalų teisỹbės nesužinósi*; *iš tų darbų išēina juokaĩ*; *padarinis mēdis, iš katrō dirba vežimą, šlajàs*.

6) Daikto kokybė, pvz.: *šita avátė yra iš trijų* (trynukė); *aš jau iš mētų* (pasenęs).

Prielinksnis *iš* su prielinksniais *anàpus*, *põ*, *šiàpus*, už tarmėje sudaro samplaikinius kilmininkinius vietas reikšmės prielinksnius: *iš anàpus*, *iš põ*, *iš šiàpus*, *iš už*, pvz.: *jie yra iš anàpus Girdžiū*; *iškišaū rañką iš po pátalų*; *pasitráuk iš po kójų! kása žemēs iš šiàpus káлно*; *pakilo iš už stālo ir drūmstelėjo par duris*. Pastarieji prielinksniai

tarmėje yra gana patvarūs. Retais atvejais su jais sudaroma „trilypių“ tos pačios reikšmės prielinksnių, pvz.: *iš už anàpus, iš po anàpus, iš po šiàpus; kįštelėjo galvą iš už anàpus krāmų; Vidáuja pràdeda bėgti iš už anàpus Šimkáičių; išnìro šėškas iš po anàpus daržinės; iš po šiàpus kalnieriaus matýt skýlės didžiáu-sios.*

15. *Išilgaĩ.* Šio prielinksnio konstrukcijomis reiškama veiksmo vieta, pvz.: *išilgaĩ audimo eina tóks drýžis.*

Su prielinksniu *par* jis sudaro samplaikinį tos pat reikšmės prielinks-nį *išilgaĩ par*, pvz.: *padārė vėžės išilgaĩ par rugiùs.*

16. *Kraštỹ.* Retas vietos reikšmės prielinksnis, atsiradęs, greičiau-siai, sustabarėjus ir pakitus linksnio formai, pvz.: *jie gyvėna kraštỹ gĩrios; trióbos būt grážios, tik ką kraštỹ laukũ.*

17. *Lìgi (lig, iki, igi, ig).* Visos šio prielinksnio formos tarmėje var-tojamos lygiagrečiai be jokio reikšmės skirtumo, tačiau dažniausia iš jų — *ligi*. Jų konstrukcijomis reiškama:

1) Veiksmo kryptis ligi tam tikros vietos, pvz.: *jis jã nusivijo ligi miēsto; lėktuvas pakilo ligi debesũ.*

2) Veiksmo kryptis ligi tam tikro laiko, pvz.: *lìgi naũjo mēto ávys gānose laukuós; mezgiaũ ligi vienúoliktos; šókom iki rýto.* Sustabarėjusiuose pasakymuose kartais šis prielinksnis eina su naudininku, pvz.: *jis lig šiai diēnai sveikas.*

3) Veiksmo būdas:

a) veiksmo kokybė, pvz.: *tàvo megztinis užsągstomas ligi kùlšų.*

b) veiksmo kiekybė, pvz.: *válgykit ig sóties; įkliūpo ligi ašũ.*

4) Apytikris kiekis (matas, skaičius). Šia reikšme prielinksnis *ligi* vartojamas vietoj literatūrinės kalbos prielinksnio *apie*, pv.: *mergáitė jau nemažà, ligi dēšimts mētų; kumeliūką paliko ligi trijų dienũ* (trejeto dienų amžiaus), *o kumėlę išvedė.*

Prielinksnis *ligi* su *anàpus, pō, šiàpus* sudaro samplaikinius vietas (*ligi anàpus, ligi šiàpus*) ir laiko (*ligi pō*) reikšmę turinčius prielinksnius, pvz.: *jau išvedė pleñtą ligi anàpus gĩrios; vandeñs buvo ligi šiàpus daržinės; ligi pō naũjo mēto nesudēs mą (man) dantũ.*

18. *Liñkui (liñk).* Polinksnis *liñkui* tarmėje gyvas ir vartojamas kryptčiai reikšti, pvz.: (vietos prasme) *nuėjo namũ liñkui; garnỹs lėkia gĩrios liñkui;* (laiko prasme) *mėsiu audimą pavāsario liñkui; rudens liñkui vienà negyvėsiu, įsilėisiu kókį žmōgų.* Pa-sitaiko atvejų, kai trumpesnė šio polinksnio forma (*liñk*) tarmėje var-tojama ir prielinksniu, pvz.: *nuėjo liñk namũ.*

19. *Netoli.* Prielinksnis *netoli* tarmėje vartojamas kiek plačiau, kaip literatūrinėje kalboje. Čia dažnai jis pavaduoja prielinksnį *arti* (plg. p. 154). Juo gali būti reiškama:

1) Veiksmo vieta, pvz.: *netoli peilio smailumýno* (smai-liojo galo) *gra vagūtė; mēs gyvėnam netoli kapiniũ.*

Panašią reikšmę turi ir samplaikinis prielinksnis *netoli nuo*, pvz.: *máudėmės netoli nuo krašto; aš sutikau jį netoli nuo namų*.

2) Veiksmo artėjimas prie tam tikros vietos, pvz.: *kai pasispýriau, netoli tvárto nusispýriau*.

3) Veiksmo artėjimas prie tam tikros laiko ribos, pvz.: *atsigulėm netoli dvýliktos; parvažiávom netoli priešpiečių*.

4) Apytikris kiekis, matas, skaičius, pvz.: *pieno pasilikdavom sáu netoli puodynáitės; dúonos kepaliukas — netoli rúblío; ipýliau medaūs netoli trijų lýterių* (litrų); *jis jau netoli mánno ámžiaus; jį netoli mánno mėtų* ir pan. Literatūrinėje kalboje šiuo atveju paprastai vartojama prielinksnio *apie* konstrukcija, plg.: *pieno pasilikdavom apiė puodynáitę*.

20. *Nu o*. Prielinksnis *nuo* tarmėje yra tariamas *nõ*. Pastaroji jo forma greičiausiai yra atsiradusi iš *nuo* dėl proklitinės padėties⁶. Jo konstrukcijomis tarmėje yra reiškiamas:

1) Veiksmo kryptis nuo tam tikros vietos, pvz.: *kárvė pakilo nũo tõs krũvõs ir nužirgliójo priė kitõs; tėvas pareĩna nuo kálno*. Su prielinksniais *anàpus, šiàpus* pastarasis prielinksnis sudaro samplaikinius vietos reikšmės prielinksnius *nuo anàpus, nuo šiàpus*, pvz.: *nuo anàpus Nėmuno girdėt dainuojant; jį yra nuo anàpus Šiaulių; jiė grà nuo šiàpus Simkáičių*.

2) Veiksmo laiko kryptis į priekį nuo tam tikros ribos, pvz.: *nuo vaikýstės dienų jis toks; nuo prádžios viskas buvo labai geraĩ*.

3) Veiksmo būdas (vietoje literatūrinės kalbos prielinksnio iš konstrukcijos), pvz.: *žiūrėk, kaip juodvi šnėkase nuo širdiės; reĩkia visũs pašért nuo gálo* (iš eilės). Šios reikšmės konstrukcija pasitaiko ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *visái nuo kóto* (prastai) *nušnekėjo*.

4) Veiksmo priežastis, pvz.: *nuo búlvių kasimo nagaĩ atšerpetojo; viskas prasidėjo nuo dantiės*.

5) Veiksmo objektas. Šios reikšmės prielinksnio *nuo* konstrukcija vartojama:

a) Kaip literatūrinėje kalboje, pvz.: *kárvė nuo veĩšio negália ilgai nutaũsti* (nuprasti); *aš nuo liubõs niėkur nenuliekũ*.

b) Vietoje literatūrinės kalbos prielinksnio *apie* konstrukcijos, pvz.: *ji nuo pinigų neĩsišneka: lýg niėkur niėko* (lyg neskolinga); *mũdvi šnėkava nuo kiaũlių*. Pastaroji prielinksnio *nuo* konstrukcija daugeliui kitų lietuvių kalbos tarmių nėra būdinga. Galimas daiktas, ji yra germanizmas (plg. vok. *von ihm sprechen*⁷).

c) Vietoje literatūrinės kalbos prielinksnio iš konstrukcijos (plg. p. 155), pvz.: *ar ji nuo geležiės, ar ji nuo kũ, kad niėko nepabũgsta?*

⁶ Plg. E. Grinaveckienė, min. veik., p. 133.

⁷ Plg. dar J. Senkus, min. veik., p. 138.

6) Daikto kiekis, matas, saikas, pvz.: *nušovė šėrną nuo trijų ceñtnerių; nusivijaū viřvę nuo penkių sieksnių.*

7) Daikto paskirtis, pvz.: *atnešė žolių nuo dantų skaudėjimo.*

21. *Paskiaū* — retas prieveiksminės kilmės prielinksnis, tarmėje vartojamas veiksmo laikui reikšti, pvz.: *mą ród (man rodos), kad tu parėjai paskiaū mănęs; ávys parbėga paskiaū kárvių.*

22. *Pirmà* — retas prieveiksminės kilmės prielinksnis, vartojamas veiksmo vietai ir laikui reikšti, pvz.: *eĩk pirmà mănę, ródyk kelią! aš atsikėliau pirmà tàvę.*

23. *Pirmiaū* — retas prieveiksminės kilmės prielinksnis, vartojamas veiksmo laikui žymėti, pvz.: *àš pirmiaū visų užmigaū; tai kvailà vištà: pirmiaū viščiūkų lėsa patì.*

24. *Priė*. Prielinksnis *prie* tarmėje tariamas *pré*. Pastaroji jo forma, kaip ir prielinksnis *nuo* (žr. p. 157) greičiausiai yra atsiradusi dėl proklitinės padėties. Jo konstrukcijomis gali būti reiškiamas:

1) Veiksmo vieta, pvz.: *àš sàvo tuĩgų (į turgų atneštus daiktus) pasidėjau prie tàvęs; mės gyvėnam priė gĩrios; žiėmą prie ratėlio pasodįdavo.*

2) Veiksmo kryptis, pvz.: *jõs àkį tráukia prie mezgimo, kaip mào prie audimų; pářsalimai prie plaūčių mėtas.* Šios reikšmės konstrukcija pasitaiko ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *žmõgus eini senų, prie vaĩgo artų.*

3) Veiksmo vykimo laikas, pvz.: *ji mĩrė priė vokiečių; priė cāro į mokyklàs niėkas iš mūsų nėjo; tėvai, kám tu čia barabānyji tąs duris prie svėtimo žmõgaus?*

4) Veiksmo būdas, kai prielinksninė konstrukcija sudaro samplaiką su to pat linksniuojamojo žodžio vardininku, pvz.: *čia mēdis prie mēdžio susodįta; čia stułps prie stułpo suvarýta.* Šia reikšme jis pasitaiko ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *šnekėjomės prie keturių akių.*

5) Daikto kokybė, kai prielinksninė konstrukcija sudaro samplaiką su to pat linksniuojamojo žodžio vardininku, pvz.: *smáĩkūs (geri) rugiaĩ: pėdas prie pėdo; tai pieva: kùpstas prie kùpsto.*

6) Veiksmo objektas. Šios reikšmės prielinksnio *prie* konstrukcija vartojama:

a) Kaip literatūrinėje kalboje, pvz.: *negaliū prie jõs prižibėt: ji pasidabinus, o aš nuskūrus.*

b) Vietoj literatūrinėje kalboje įprasto naudininko, pvz.: *brañktas priklaūso priė akėčių; prie pakójų priklaūso visos lentėlės, plg. literatūrinės kalbos konstrukciją: pakójoms priklaūso visos lentėlės.*

c) Vietoj prielinksnio *į* su galininku, pvz.: *jėigu táu būs tē (ten) negeraĩ, šaũkis (kreipkis) prie mūsų.*

d) Vietoj prielinksnio *pas* su galininku, pvz.: *jì bāna prie tėvų.*

7) Daikto kokybė, palinkimas į ją, pvz.: *jis yra prie tiñginio* (jis linkęs tingėti); *jis yra prie plaūčių* (linkęs sirgti plaučiais); *mūsų laukai prie šaltžemio*.

8) Daikto paskirtis, pvz.: *padarė viėdrą* (kibirą) *prie šūlinio*.

25. *Pusiáu* — retas prielinksnis, reiškiantis veiksmo būdą arba ypatybės kiekį, pvz.: *kárvės Nemunė susibrėdusios pusiáu blauzdų; veřšiai tañ žařdy(je) pusiáu šónų mėšlini*.

26. *Skersai* — tarmėje vartojamas veiksmo vietai reikšti, pvz.: *užviřtę skersai lóvos ir gūlia*. Kaip rodo pateiktas pavyzdys, kartu su vietos reikšme yra ir būdo reikšmės atspalvis. Su prielinksnio *par* jis sudaro samplaikinį vietos aplinkybės reikšmės prielinksnių *skersai pař*, pvz.: *padarýta didžiáusia šliūžė skersai pař dóbilus*.

27. *Šalià*. Kaip ir literatūrinėje kalboje, prielinksnis *šalià* yra vartojamas veiksmo vietai reikšti, pvz.: *jì visą laiką stóvia šalià jò*.

28. *Šalỹ* — retas vietos reikšmės prielinksnis, atsiradęs sustabarėjus linksnio formai, pvz.: *jì paláidojo šalỹ kapinių; jiė gyvėna šalỹ miėsto; jų namai šalỹ Kaūno*. Literatūrinėje kalboje šį prielinksnių atliepia ne prielinksnis *šalià*, orieveiksmis *pakraštyjė, pašalyjė*.

29. *Šiàpus* — retasrieveiksminės kilmės prielinksnis, reiškiantis veiksmo vietą, pvz.: *piřkom šiėno šiàpus Viešvilės*.

30. *Šitapus*. Kaip ir *šiàpus*, jis reiškia veiksmo vietą. Tarmėje šis prielinksnis retas, pvz.: *šitapus gĩrios labai pràstas kėlias*.

31. *Teĩp*. Šis prielinksnis vartojamas tarmėje vietoj literatūrinės kalbos *taĩp*. Juo gali būti reiškiamas:

1) Veiksmo vieta, pvz.: *jūs gyvėnat teĩp kálnų, nė vėjas ne-ūžpučia*.

2) Veiksmo būdas, pvz.: *žárnas pirmiáusiai reĩkia teĩp rañkų išgniáužyt*.

3) Daiktų ypatybių lyginimas, pvz.: *katràs teĩp júodviejų drūtėsnis* (stipresnis)?

32. *Toliaũ* — retasrieveiksminės kilmės prielinksnis, vartojamas veiksmo vietai reikšti, pvz.: *toliaũ Resėinių* (Raseinių) *dá* (dar) *aš sàvo ámžiuį nėsù bėvus; čia gāliat lakstýt apie namùs, toliaũ žaĩ-džio nenubėkit!*

33. *Vėliaũ* — retasrieveiksminės kilmės veiksmo laiką reiškiantis prielinksnis, pvz.: *aš acikėliau vėliaũ tàvęs, o jau nusipriausiau ir paválgiau*.

34. *Velug* — palyginti retas slaviškos kilmės prielinksnis, tarmėje vartojamas veiksmo priežasčiai reikšti, pvz.: *vėlug mėtų dá* (dar) *galėtų gyvėnt, tik sveikatà nelėidžia; vėlug gražùmo sėnos teĩp* (taip) *ištinkuotos*. Vietoj jo dažniau yra vartojamas prielinksnis *del* (žr. p. 155).

35. *Vidurỹ* — retasrieveiksminės kilmės prielinksnis, reiškiantis veiksmo vietą arba laiką, pvz.: *jiė gyvėna vidurỹ gĩrios; susiřgo vidurỹ žiemòs*.

36. *Viĩš* — retas prielinksnis, turintis veiksmo vietos reikšmę su būdo reikšmės atspalviu, pvz.: *vandėĩs būvo viĩš galvōs*. Jo vietoje dažniau vartojamas prielinksnis *aukščiaũ* (žr. p. 154).

37. *Viršaũs* — retas daikto kiekį reiškiantis prielinksnis, atsiradęs sustabarėjus linksnio formai, pvz.: *dá* (dar) *gáunu viršaũs dēšimt lýterių* (litų) *pieno*. Literatūrinėje kalboje tokią reikšmę turi samplaika daugiau kaip.

38. *Žemiaũ* — retas vietos reikšmės prielinksnis, pvz.: *jĩ jám žemiaũ nōsies*; *peĩlis įsmĩgo žemiaũ alkānēs*.

II. Galininkiniai prielinksniai

1. *Āpie*. Prielinksnis *apie* tarmėje pasitaiko rečiau negu literatūrinėje kalboje. Dažniausiai čia juo reiškiamas veiksmo vieta, pvz.: *smārkus gėrimas: āpie ausĩs dēga; vĩlnos vėĩlasi āpie kōjas*. Pasitaiko atvejų, kai juo reiškiamas veiksmo laikas ir būdas, pvz.: *pabudaũ āpie vidũrnaktĩ; apsukaũ āpie gálvą tuos plaũčkepenius ir nũsiaučiaũ į krāmus*. Tiek šiais abiem atvejais, tiek ir vietos reikšme dažniau jį pakeičia tarmei labiau įprastas prielinksnis *aplink* (žr. žemiau). Be to, žymint apytikrį skaičių, tarmėje jį dažnai pakeičia ir prielinksniai *aĩt* (žr. p. 153), *arti* (p. 154) *ligi* (p. 156), *netolĩ* (p. 157).

2. *Apliñk*. Prielinksnis *apliñk* tarmėje yra dažnas. Čia jis turi lygiai tokias pat reikšmes, kaip ir literatūrinės kalbos prielinksnis *apie*. Juo gali būti reiškiamas:

1) Veiksmo vieta:

a) Tikslī veiksmo vieta, esanti aplink tam tikrą objektą, pvz.: *apliñk nāmq tvorėlė aptvėrta; kėĩlias padarýtas apliñk kálnq*.

b) Apytikrė veiksmo vieta (paprastai prielinksnio *apie* vietoje), pvz.: *apliñk Mantviliũs dá* (dar) *pasitáiko vilkũ; na kō tau teĩp toli eĩti apliñk túos Stakiũs?*

2) Apytikris veiksmo laikas (prielinksnio *apie* vietoje), pvz.: *apliñk kōvq jaunikūtės vištáitės iĩms dėt; apliñk vidũržiemĩ dá* (dar) *gerókai sniėgo užmetė*.

3) Apytikris kiekis, matas, saikas (vietoje prielinksnio *apie*), pvz.: *užmokėsi už tq šiėnq apliñk šiĩmtq; tē bũs apliñk tris vežimũs šiėno*.

4) Veiksmo objektas (prielinksnio *apie* vietoje), pvz.: *pāsakoja apliñk sāvō gyvėnimq, apliñk vaikũs; apliñk túos dalykũs aš niėko nesuprantũ; apliñk āvino vĩlnas eĩna šnekà*.

5) Daikto kokybė (vietoje prielinksnio *apie*), pvz.: *mĩsliũ apliñk audĩmq būdavo*.

3. *Į*. Prielinksnis *į* tarmėje yra vartojamas plačiau ir įvairesnėmis reikšmėmis, negu literatūrinėje kalboje. Juo paprastai reiškiamas:

1) Apytikri veiksmo vieta, pvz.: *jĩė gyvėna į žiėmĩ nuo mūsų*.

Su prielinksniais *anàpus*, *šiàpus* šis prielinksnis sudaro samplaikinius vietos reikšmės prielinksnius *į anàpus*, *į šiàpus*, vartojamus tarmėje palyginti retokai, pvz.: *pàrsikėlė į anàpus Nėmuno*; *párbrido į šiàpus Mituvos*.

2) Veiksmo kryptis į kokią vietą, pvz.: *šiañdie šventà, tai į tuĩgų eĩt, tai į bažnųčią; tą pyrągą tuojaũ varýk į pėčią; plūdĩs (žuvies pūslė) kėlia žuvį į viĩšų; ĩčiuožė į prāperšą ir prigėrė; ĩ gegužinēs susirenka šuñberniai visókė*.

Tarmei yra būdingas ir šio prielinksnio vartojimas vietos reikšmė vietoj literatūrinės kalbos vietininko, pvz.: *į kámpas iskáltos rungáms skýlės; į tą lénkę pasodinaũ roputės (bulves) ir nugėrė; išplóviau į bėgantį vándenį, ir geraĩ*. Taip prielinksnis *į* vartojamas ne tik aprašomojoje tarmėje, bet ir vakarų aukštaičių tarmėse, esančiose tarp Smalininkų, Lauksargių, Katyčių, Pagėgių, žemaičių donininkų ir kai kuriose kitose tarmėse⁸. Ši prielinksnio *į* konstrukcija galėtų būti atsiradusi pagal krypties reikšmės analogiją (plg. *ĩmečiau į bėgantį vándenį* ir *išplóviau į bėgantį vándenį*).

3) Veiksmo laikas:

a) Tikslus veiksmo laikas (vietoj literatūrinės kalbos laiko įnagininko ar prielinksnio *per* konstrukcijos), pvz.: *į bũlvių žydėjimą lįjo; kviečiũs žvirbliai nulėido (nulesė): matyt, į tókį laĩką pasėjau; rugiaĩ nusipióvė į gėrą laĩką; būč nepažinus į ámžią*.

Ši prielinksnio *į* konstrukcijos reikšmė būdinga ir kitiems pietiniams šiaurės vakarų aukštaičiams, žemaičiams donininkams; ji užfiksuota ir iš Rytprūsių lietuvių žvejų tarmės.

b) Apytikris laikas, artėjantis prie tam tikros laiko ribos, pvz.: *į pāvakarę pasiródė saulūtė; į vākarą pasidārė progumiũkai* (tarpai tarp debesų) *ant dangaũs; pėrnai ir į tą laĩką ji buvo susiĩgusi*.

c) Apytikris laikas, prasidedantis nuo tam tikros laiko ribos, pvz.: *ji mirė į šėštą sāvaitę* (šeštosios savaitės ligos pradžioje); *į aĩtrą diėną kitą láiską léidom* (siuntėm); *į trėčią diėną joms pačioms reikėjo bėgti; į prādžią ji bāisiai buvo graži*.

4) Veiksmo būdas, pvz.: *plaukaĩ surangúoti į ūžpakalį; žarnos į kelĩs dáiktus sutrąko; pareĩna pinigų į raĩką apgniáužus; veĩšio kójos isklýpo į šalĩs; sutikaũ tą Marūtę, kur į nósis* (per nosis) *šnėka*. Šios reikšmės konstrukcija sutinkama ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *pàėmė įĩ į nāgą; su sàvo šnekà viską į dũlkes sũmalė; viskas išėjo į šalĩs, į dalĩs*.

⁸ Žr. „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programos“ 287-ojo ir 290-ojo klausimų atsakus iš gyvenamųjų punktų nr. nr. 424, 425, 426, 427, 430, 461, 462, 463, 486, 487, 488, 489; 183, 184, 215, 247, 248, 249, 282, 283, 284, 317, 318, 352, 353, 354; A. L. a i g o n a i t ė, Vietininkų reikšmė ir vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje, Vilnius, 1957, p. 32–33; K. M o r k ū n a s ir A. S a b a l i a u s k a s, Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių žvejų latvių kalbai, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 2, Vilnius, 1959, p. 139; Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje, Kaunas, 1933, p. 64. Nurodytuose šaltiniuose yra panašių prielinksnio *į* konstrukcijų, reiškiančių ir veiksmo laiką.

5) Apytikris skaičius, pvz.: *jau bus į dėšimt mėtų, kai mamà mirė; į šimtą sėnių gyvėna tuos namuōs; į kėturis šimtūs darbādienių par metūs išdirbo.*

6) Veiksmo tikslas arba daikto paskirtis, pvz.: *šitos vėlnos būs į piřš-tines; sukaĩtinau vārškę į sūrį; šita mėsa būs į muĩlę.*

7) Vieno daikto pakeitimas kitu. Šia reikšme prielinksnis į vartojamas su daiktavardžio *vieta* galininku ir tartum sudaro su juo sustabarėjusį prielinksninį junginį, pvz.: *ipýlė miėžių į avižų viėtą; dúok má (man) šiaudų, aš į to viėtą sienū atsiteĩsiu; àtvežė kelmų į málkų viėtą;* Tokios prielinksnio į konstrukcijos atitinka literatūrinės kalbos kilmininkinę prielinksnio *vietoj* konstrukciją, plg. *ipylė miežių vietoj avižų.*

8) Polinkis, kryptis į tam tikrą ypatybę, pvz.: *jų kėturios dūkterys, ir vėsos į mókslus pasinašinusios; jis jau visai į senātveę pasidāvēs; tegù vienas pařšas eĩna į bekonūs, ō kitas — į lāšinius.*

9) Daikto ypatybės pasikeitimas, pvz.: *ropūtės (bulvės) į virkščiai s išėjo; vaĩkas užaũgs į sàvo prōtą.*

10) Daikto ypatybės panašumas, pvz.: *mūsų telyčiũkė į kárveę: su žvaigždė kãkto(je); tās tãvo pãlitas (paltas) į drabùžį nepanašus.*

11) Ypatybių lyginimas, kai prielinksninė konstrukcija sudaro samplaiką su tuo pat linksniuojamojo žodžio vardininku, pvz.: *brañgiai mokėjau, ale (bet) didelì ir bũvo: kiaušinis į kiaušini; pasirinkaũ gerų: ropūtė į ropūtę; tai dailūs grãžūs: aguřkas į aguřką* (visi lygūs).

4. *Pāgal.* Tarmėje jo konstrukcijomis reiškama:

1) Veiksmo vieta, pvz.: *eĩk pāgal rugiūs; kėlias eĩna pāgal kálnę.*

Su prielinksniu *anāpus* retais atvejais jis sudaro samplaikinį tos pačios reikšmės prielinksinį *pāgal anāpus*, pvz.: *tās tiltas užkliũvo už kėlmo pāgal anāpus Nēmuno.*

2) Veiksmo būdas, pvz.: *skietūs pasirenki pāgal audimę; laikrodis eĩna pāgal rādię; kiřpk pāgal krāštą.*

3) Daikto lyginimas, pvz.: *pāgal tókį dárbę turėtum gerūs pinigų gaut.*

4) Daikto kokybė, pvz.: *pāgal sàvo mādą (būdą) gavaĩ vųrę; pāgal žmōgų ir šnekà; aš vyriāusia, ō vėsos pāgal māni.*

5. *Pālei.* Jo konstrukcijomis reiškama:

1) Veiksmo vieta, pvz.: *grīėbk pālei viršiũką ir rasi; eĩk pālei tvōrę.*

2) Veiksmo būdas, pvz.: *viską daraũ pālei sàvo gálvę.*

3) Daikto ypatybės lyginimas, pvz.: *pālei tókį valģį turėtu būt riėbus;*

4) Daikto kokybė, pvz.: *vųrai pačiās išsirenka ne pālei gerũmę, o pālei gražũmę.*

Prielinksniai *pāgal* ir *pālei*, tarmėje būdami tų pačių reikšmių, yra maišomi. Tas pats sakiny s gali būti pasakomas su vienu ir su kitu prielinksniu be jokio reikšmės skirtumo, plg.: *pāgal tókį dárbę turėtum gerūs pinigų gaut ir pālei tokį valģį turėtu būt riebus.*

6. *Paĩ*. Prielinksnis *paĩ* vartojamas vietoj literatūrinės kalbos *peĩ*. Jo konstrukcijomis gali būti reiškiamas:

1) Veiksmo vieta bei kryptis:

a) Ištestame plote, plačiu (ilgu) ruožu, pvz.: *paĩ šitą audimą eina platėsnis parvariukas* (tarpelis tarp raštų); *kād (jei) paĩ nūgarą suaūgs tas káulas, kárvė nešlitiniuos; kō sūlpstai, ar šálta, ar paĩ kójas tráukia? būlvės paĩ sumetimą* (lysvės vidurį) *gēros*.

Kalbamai šios reikšmės konstrukcijai kartais artima ir veiksmo būdo reikšmė, pvz.: *kárvė paĩ pirštūs vištai kóją numýnė*.

b) Ko nors viduriu, kiaurai, pvz.: *kulkà paĩ pakáušį išlińdo; páršovė paĩ plaučiuš; žiūria paĩ lánq*.

c) Ko nors paviršiumi, pvz.: *párpyko, skimt paĩ žándą; patapšnójo mą (man) paĩ pėtį ir nuėjo; dāvē su págaliu paĩ gálvą; tėvas parklūbundoja* (pareina taukšėdamas klumpėmis) *paĩ lankūtę*.

2) Veiksmo laikas:

a) Veiksmo trukmės ištestumas, ilgumas, pvz.: *dainuōs, būdavo, paĩ naktis, šóks, — linksmai gyvėno jaunį; paĩ vākarus, būdavo, pāsakos, baugįs vaikūs; kai gývuoliai palaidi, tai paĩ diėnq niėko nenusitėrsi*.

b) Veiksmo trukmės kiekybė, pvz.: *paĩ penkiàs minutės pamėlžu kárvę*.

3) Veiksmo būdas, pvz.: *ta jų mažója akis panarino ir žiūria paĩ šnaĩrą; tám vaikui maĩstą léido paĩ nósis*.

4) Daikto kiekybė, pvz.: *tam būtelyje gėrimo liko paĩ gėrą plāštaką; stubō(jė) vandeńs būvo paĩ sprindį; užmokėjo paĩ du šimtūs už tą šiėnq; tās audimas baĩsiai platūs: paĩ stālą užsiłėistų*.

5) Veiksmo priežastis, pvz.: *paĩ pínigus išvažiāvo į miėstą; paĩ girtybę sveikātos netėko; paĩ piktumus nėrvas (nervus) pagadino*.

6) Veiksmo objektas. Šios reikšmės prielinksnio *paĩ* konstrukcija vartojama vietoj literatūrinės kalbos naudininko, pvz.: *māni žmónys laiko paĩ Kalnėnų* (kaimas) *Urbūtį; jį palaikė paĩ Šúopį* (plg. lk. jį laiko Šuopiu).

7. *Pāskui*. Prielinksnio *pāskui* konstrukcija tarmėje dažniausiai turi veiksmo krypties reikšmę, pvz.: *šuō sėkė pāskui jį; vaikinas bėga pāskui tėvą*. Kartais ji gali turėti ir veiksmo būdo reikšmę, pvz.: *eikite pāskui kīts kītą!*

8. *Priėš*. Prielinksnio *priėš* konstrukcijomis tarmėje yra reiškiamas:

1) Veiksmo vieta, pvz.: *priėš tiltą arkliaĩ pradėjo baidýtis*.

2) Veiksmo kryptis, pvz.: *āvys nubėgo priėš kálną*.

3) Veiksmo laikas (ši reikšmė tarmėje dažniausia), pvz.: *priėš turėjimą jie kėldinos tą kárvę; norėjau miėgo priėš lýtų; kójas mą (man) pākerta priėš kálną*.

4) Veiksmo būdas, pvz.: *vaikai prieš sniegą rėpliódavo, kabj-davos į tą kálną; suňku prieš vándenį* (srovę) *plaũkt; reikėjo eit prieš vėją.*

5) Veiksmo objektas, pvz.: *jis labai nória pasiródyt prieš kitùs; tu tik krumplýs prieš tókį výrą.*

9. *Príešais* — retas prieveiksminės kilmės prielinksnis, vartojamas dažniausiai veiksmo vietai žymėti, pvz.: *príešais tìltą būvo malūnas; žiūriù — jis atėina príešais mánì.*

Pasitaiko, kad juo reiškiamas ir veiksmo būdas, pvz.: *príešais tėvą vaikąi šnėka, neklaũso visái.*

10. *Prõ*. Prielinksnio *prõ* konstrukcijomis tarmėje yra reiškiamas:

1) Vieta, šalia kurios arba netoli kurios, vyksta tam tikras veiksmas, pvz.: *šmagója* (mosuoja) *pro nósį su karkliukù, érzinasi — ką tu jam padarýsi; neik pro gálą tvárto: čia šuõ pabėga* (pasiekia). Šia reikšme jis pasitaiko ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *jám musė tik pràlekia pro nósį, ir pýksta.*

2) Veiksmo laikas, pvz.: *parbildėjo šĩryt pro tamšą, o dabaĩ miėga.*

3) Veiksmo būdas, pvz.: *mėtas prõ mėtą bėga, pasėnom; eĩna lenktỹ vis prõ viens kitą.*

4) Daikto ypatybė, pvz.: *gėros bũlvės: viĩkščios žalios pro juo-dũmą; lāpai pilki pro žalũmą; graži mergà: vėidas báltas pro rausvũmą; nosis raudóna prõ mėlỹnį.*

5) Veiksmo tikslas, pvz.: *šitos žõlės pro širdį* (širdžiai gydyti); *oškabařzdžiai* (asiũkliai) *gerai prõ inkstus* (inkstams gydyti).

6) Veiksmo objektas, pvz.: *pro* (dėl) *pāsą dá* (dar) *niėko nedariaũ; šnėkam pro* (apie) *tą knỹgą; pāsakoja pro* (apie) *vįsą sàvo gĩminę.*

Prielinksniai *par* ir *pro* tarmėje paprastai nemaišomi, pvz.: sakinyš *ko sũlpstai, ar par kójas tráukia* (vėjas) rodo, kad traukimas (vėjo) liečia kojas, eina per jas, o sakinyš *šmagója pro nósį su karkliukù, érzinasi — ką tu jam padarýsi* pažymi, kad mosuoja su karkliuku, neliečiant nosies, visai pro jos šalį.

III. Įnagininkiniai prielinksniai

1. *Sũ*. Prielinksnio *su* konstrukcijomis tarmėje yra reiškiamas:

1) Veiksmo objektas, pvz.: *rapukinę* (bulvinę) *kõšę válgom su sál-džiu píenu; aš su já* (ja) *nespėju ropũčių* (bulvių) *kàst; jis su milìcija piktúojuo.*

2) Veiksmo priemonė, pvz.: *galėsim su šáuukštu dúoną kabĩt, jėigu dá* (dar) *ilgai tỹs; žibt žibt žibt su viena rankà — tuõj krũvà málkų sukrito; su šlúota kápšt kápšt túos dobiliukùs susišlavė.*

Greta šios reikšmės prielinksnio *su* konstrukcijos retais atvejais tarmėje pasitaiko įnagininkas be prielinksnio, pvz.: *išgijo vaĩkas, kaip ran-kà àtėmė.*

3) Daikto kokybė, pvz.: *numėgzk mą* (man) *megztinį su atnari-kė* (pakraščiuuku apačioje); *mėdis su šproklė* (įsprogimu); *biaūru, kàd vėras su ilga nósia*. Vietoj šios prielinksninės konstrukcijos įnagininkas be prielinksnio neužfiksuotas.

4) Veiksmo laikas:

a) Veiksmo laikas, priklausantis nuo tam tikrų jį apsprendžiančių objektų, pvz.: *su šviesà* (nesutemus) *parvažiāvom*; *su žiūburiu* (su žiburiu, neprašvitus) *išėjaū iš namū*; *su vištom* (labai anksti) *atsiguliau*.

b) Veiksmo laiko kiekis, pvz.: *piētūs su vālanda išvišs*; *megztinį su diená nūmezgu*;

5) Veiksmo būdas, pvz.: *su sáule lėja*; *áudžiu su dviēm šaudỹklēm*. Šios reikšmės pavyzdžių yra ir tarmės frazeologizmuose, pvz.: *gyvėnam su kaklū be galvos* (nieko negalvodami).

6) Veiksmo objektas, pvz.: *visą vasarėlę reikia gáudytis su paūkščiais*.

2. *Tiēs*. Prielinksnio *ties* konstrukcijomis tarmėje reiškiamą apytikrę veiksmo vietą, pvz.: *Vidáuja įbėga į Mituvą tiēs Mantviliais* (kaimo vardas); *átvedė tiēs túo liepukū ir palėido*.

IV. Prielinksniai, vartojami su keliais linksniais

1. *Pàs*. Prielinksnis *pas* tarmėje lygiagrečiai yra vartojamas su kilmininku ir galininku be jokio reikšmės skirtumo. Kilmininkinės konstrukcijos kartais yra dažnesnės, ypač tarmės ploto šiaurės vakarų dalyje. Tai su kaimynais žemaičiais bendra tarminė ypatybė. Juo reiškiamą:

1) Veiksmo vieta, pvz.: *įkándo bitis pas akiēs*; *ką čia sužinósi pas pėčių? tai sklidi* (slidi): *čia pas duris režiau viėną pliūką* (virtau viėną kartą) *ir prie tvárto išsitiesiau*; *aš ilgai tarnavaū pas Blažį* (pavardė).

2) Veiksmo kryptis, pvz.: *reikia vairuotis* (eiti) *pas kárvę*; *eik pas tós sėnės*.

2. *Pō*. Prielinksnis *po* tarmėje yra vartojamas su kilmininku, naudininku (reti atvejai), galininku ir įnagininku. Juo reiškiamą:

1) Veiksmo vieta:

a) Konkreti, griežtai lokalizuota vieta. Šiam reikalui paprastai vartojamos kilmininkinės (retesnės) ir įnagininkinės prielinksnio *po* konstrukcijos, pvz.: *pakišk pyrągą po pėčiaus*; *ką tē* (ten) *po galvū padėjai? spáudžia po širdžia*; *po ledū pasmūko*; *pakálsiu gūmą po kulnià*; *būčiau po teismū papúolęs*; *fróntas ilgai stovėjo po Raudonė*; *po Jurbarku pilipo pilnà váltis*.

b) Griežtai neapibrėžta vieta. Šiuo atveju yra vartojamos tik galininkinės prielinksnio *po* konstrukcijos, pvz.: *kas po kolūkį girdėt?* *šlàmatuoja* (bėginėja) *tie vaikai po stūbą* (po ąrobą), *nespėju valýt*;

šiañdien po tuĩgų váikščiojau, po miēstą; šēškas po daĩžinę lāksto, plg.: šēškas paliñdo po daĩžinę.

2) Veiksmo kryptis. Šiuo atveju yra vartojamos kilmininkinės ir naudininkinės prielinksnio *po* konstrukcijos (sustabarėjusiuose pasakymuose), pvz.: *ántys ėjo nuėjo po velnių, kas jās suràs dabaĩ; eĩk po tiesų mui ir rąsi namųs raudónais stogaĩs.*

3) Veiksmo laikas. Šiuo atveju paprastai vartojamos kilmininkinės, o sustabarėjusiuose pasakymuose ir naudininkinės konstrukcijos, pvz.: *parėjo po dvýliktos; ateĩk po piētų; išėjo ir po šiaĩ diēnai nesigarsina; parėjaũ po visám* (viskam pasibaigus).

4) Veiksmo būdas. Šiuo atveju paprastai yra vartojamos įnagininkinės prielinksnio *po* konstrukcijos, pvz.: *tėvas pýksta, baĩbariuoja* (murma) *po nósia; ję* (jeigu) *dobilaĩ sugūlę, po gérkle* (priešais) *piáuja*. Sustabarėjusiuose pasakymuose kartais pasitaiko ir naudininkinės konstrukcijos, pvz.: *mēs gyvėnam po senóvei.*

Su skaitvardžiais prielinksnis *po* reiškia, kokiais etapais ar kiekiais atliekamas veiksmas. Šiuo atveju pastebėtos tik galininkinės konstrukcijos, pvz.: *vānagas vištàs po viēną išgáudė; po tris sustātė, ir demonstrāvom.*

5) Objektų kiekis. Šiuo atveju yra vartojamos tik galininkinės konstrukcijos, pvz.: *visiems po mārškinius pasiuváu; pavāsari po du rublių mokėjo už óbuolius.*

6) Veiksmo padarinys, daikto pasikeitimas. Šiuo atveju vartojamos tik kilmininkinės konstrukcijos, pvz.: *būvo Jōnas Jōnas, — ir po Jōno* (gerasis Jonas pasidarė blogas); *tai táu: vaikas vaikas, — ir po vaĩko* (gerasis sūnus pasidarė neklaužada). Šia reikšme prielinksnio *po* konstrukcijos tarmėje dažnos.

7) Skiriamasis daikto požymis. Šios reikšmės prielinksnio *po* konstrukcijos vartojamos vietoj literatūrinės kalbos prielinksnio *pagal* konstrukcijų. *Po* čia eina su įnagininko linksniu, pvz.: *kaip tào pavardė po v ýru?*

3. *Sàlig*. Prielinksnis *sàlig* vartojamas vietoj literatūrinės kalbos *sulig*. Jo konstrukcijos čia pasitaiko su kilmininku, naudininku, įnagininku be jokio reikšmės skirtumo. Tarmei jis nėra labai būdingas, gana retas. Jo konstrukcijomis yra reiškiami:

1) Veiksmo vykimo riba, pvz.: *sàlig Aĩsai baĩgias mūsų laukai; piáuks sàlig sudegimų; nupióvė raĩką sàlig alkūnės*. Kaip rodo pavyzdžiai, kai kurios šios reikšmės konstrukcijos turi ir veiksmo būdo reikšmę.

2) Daikto kokybė, pvz.: *tai mēdžiai — sàlig žmōgaus stúomeniu.*

4. *Už* vartojamas su kilmininku ir galininku. Jo konstrukcijomis yra reiškiami:

1) Veiksmo vieta. Šiuo atveju vartojamos kilmininkinės konstrukcijos, pvz.: *jiē gyvėna už tōs girūtės; už Mantviliių* (kaimas) — *Mituva, o už Mituvos — Mantvilinė* (miškas).

2) Veiksmo laikas. Šios reikšmės prielinksnis *už* taip pat eina su kilmininku, pvz.: *už trijų dienų turia ristise viščiukai; už mėnesio vaikas buvo* (gimė); *už mėtu, kitu ir užaugs*.

Pasitaiko tarmėje sakinių, žyminčių veiksmo vietą ir jo kiekį kartu, pvz.: *už sieksnio jau vanduo* (sieksnį iškasus ir sieksnio gylyje).

3) Veiksmo būdas. Šia reikšme vartojamos kilmininkinės konstrukcijos, kurios sudaro samplaiką su to pat linksniuojamojo žodžio vardininku, pvz.: *žmogus sėnas, vės paeina: kója už kójos; tiẽ pařšai ėda, spráudžias už kīts kító*.

4) Veiksmo kiekybė. Šią reikšmę prielinksnis *už* turi eidamas su galininku, pvz.: *už rūblį tris pakeliūs sėklų gavaũ; už šiẽtą tókio drabũžio negáusi*.

5) Tikslas arba paskirtis. Šia reikšme vartojamos galininkinės konstrukcijos, pvz.: *už piemėnė mąni* (mane) *parsisaĩdę buvo; už kėlią mokėti smulkus* (pinigas) *geriaũ*.

6) Veiksmo priežastis. Šia reikšme vartojamos galininkinės konstrukcijos, pvz.: *už girtumą buvo teisės atėmę; už žmogaus sumušimą pō teismũ papuolė*.

7) Veiksmo objektas. Šiuo atveju vartojamos kilmininkinės konstrukcijos, pvz.: *kimbì už dúonos, o drąsiai* (tikrai) *jõs neválgysi; kápt mą* (man) *už rañkos; jì už sėno krėpelio išėjo* (ištekėjo); *tėvas užsistója už vaikìną*.

8) Daiktų ypatybių lyginimas. Šiuo atveju vartojamos galininkinės konstrukcijos, pvz.: *tėvas senėsnis* (vyresnis) *už mótiną; jis už tàvi* (tave) *mažėsnis, dúok jám; jis už mąni* (mane) *geriaũ rąšo*.

9) Vieno daikto pakeitimas kitu. Šia reikšme vartojamos galininkinės konstrukcijos, pvz.: *nueĩk už mąni* (mane) *į taĩką*.

Iškėlus pačias būdingąsias pietinės šiaurės vakarų aukštaičių tarmės prielinksnių reikšmes ir jų vartojimą, galima padaryti šias apibendrinančias pastabas bei išvadas:

1. Tarmėje yra kilmininkinių, galininkinių, įnagininkinių prielinksnių ir prielinksnių, vartojamų su keliais linksniais (kilmininku, naudininku, galininku, įnagininku). Be to, joje yra palyginti nemažas kiekis samplaikinių prielinksnių, sudarytų iš dviejų savarankiškų prielinksnių: *artì prie, artì nuo, aukščiaũ už, be šiàpus, be anàpus, be pō, iš anàpus, iš šiàpus, iš pō, iš už, išilgaĩ par, ligi anàpus, ligi šiàpus, ligi pō, netoli nuo, nuo anàpus, nuo šiàpus, skersaĩ par, į anàpus, į šiàpus, pāgal anàpus*. Kartu su jais pasitaiko ir vienas kitas „trilypis“ prielinksnis, sudarytas iš trijų prielinksnių: *iš už anàpus, iš po anàpus, iš po šiàpus*. Be šių, tarmėje sutinkamas ir polinksnis *liñkui*, kurio trumpesnė forma (*link*) pastaruoju metu vartojama kaip prielinksnis.

2. Daugiausia tarmėje yra kilmininkinių prielinksnių (38). Kai kurie iš jų (*abygaliaĩ, abypusiaĩ, apyšaliaĩ, anksčiaũ, arčiaũ, paskiaũ, šiàpus, šitapus, toliaũ, vėliaũ*) yra prielinksnių reikšmės ir funkcijas įgiję tarmėsrieveiksmiai, o prielinksniai *kraštỹ, šalỹ, viršaũs* yra atsiradę greičiausiai tiesiog sustabarėjus atskiriems linksniams. Iš jų matyti, kaip vyksta tarmėje prielinksnių pasipildymo procesas.

3. Galininkiniai prielinksniai yra bemaž tie patys, kaip ir literatūrinėje kalboje, tik prielinksniai *pāgal* ir *pālei* vartojami lygiagrečiai be jokio reikšmės skirtumo, o prielinksnių *par* ir *pro* konstrukcijos, atrodo, nėra maišomos: konstrukcijos su *par* paprastai rodo, kad veiksmas vyksta pačiu objektu, jo viduriu, o *pro* — pro jo šalį, šalia jo.

4. Iš įnagininkinių prielinksnių tarmėje vartojami tik *su* ir *ties*. Prielinksnio *su* konstrukcijomis, be kitų reikšmių, tarmėje visada yra reiškiamas veiksmo priemonė (*su šluota dobiliukūs sūšlavė*) ir daikto kokybė (*výgras su ilga nósia*).

5. Prielinksnių, vartojamų su keliais linksniais, skyriuje nagrinėjami *pas, po, salig* ir *už* prielinksniai. Skirtingai nuo literatūrinės kalbos, prielinksnis *pas* lygiagrečiai vartojamas su kilmininku ir galininku be reikšmės skirtumo. Kilmininkinės prielinksnio *pas* konstrukcijos yra būdingos ir tiriamosios tarmės šiaurės vakarų kaimynams žemaičiams. Prielinksnis *salig*, atliepiantis literatūrinės kalbos *sulig*, vartojamas be reikšmės skirtumo su kilmininku, naudininku, įnagininku.

6. Daugiausia samplaikinių prielinksnių sudaro kilmininkiniai prielinksniai. „Trilypiai“ prielinksniai taip pat yra sudaryti tik iš kilmininkinių. Samplaikinių prielinksnių konstrukcijos dažniausiai turi vietos ir laiko reikšmės. Ne visų jų atskiri dėmenys yra tarpusavyje vienodai suau-gę. Labiausiai patvarūs iš jų yra *iš už, iš po, be po, iš anàpus, iš šiàpus, ligi anàpus, netoli nuo, nuo anàpus*. Visų kitų samplaikinių prielinksnių dėmenys turi žymiai silpnesnį tarpusavio ryšį. Antrasis samplaikinių prielinksnių („trilypių“ trečiasis) dėmuo paprastai sukonkretina, patikslina pirmojo reikšmę, plg.: *jis leñda iš kr á m o; jis leñda iš p ō kr á m o; jis leñda iš p o ši à p u s kr á m o*.

7. Nemaža dalis tarmės prielinksnių turi daugiau reikšmių už atitin-kamus literatūrinės kalbos prielinksnius. Tai pasakytina apie *aũt, apliñk, aukščiaũ, ĩ, iš, netoli, nuõ, prie, prõ* prielinksnius.

8. Kai kurių tarmės prielinksnių reikšmė yra išplėsta kitų prielinksnių sąskaita. Sakysime, daug rečiau vartojamas tarmėje prielinksnis *apie*. Apytikriam skaičiui reikšti, be jo, dažnai vartojamos ir prielinksnio *ant, arti, ligi, netoli, ĩ, par* konstrukcijos. Be to, prielinksnis *aplink*, be savo reikšmių, turi ir visas *apie* reikšmes. Palyginti retai vartojami prielinksniai *arti* ir *virš*, nes prielinksnis *netoli* visais atvejais pavaduoja prielinksnį *arti*, o prielinksnis *aukščiaũ* — *virš*.

9. Prielinksninės konstrukcijos tarmėje gana dažnai vartojamos ir tais atvejais, kur literatūrinėje kalboje išsiverčiama linksniais be prielinksnių arba kitomis konstrukcijomis.

ЗНАЧЕНИЕ И УПОТРЕБЛЕНИЕ ПРЕДЛОГОВ, ХАРАКТЕРНЫХ ДЛЯ ЮЖНОГО ГОВОРА СЕВЕРО-ЗАПАДНЫХ АУКШТАЙТОВ

Э. ГРИНАВЯЦКЕНЕ

Резюме

В статье рассматриваются значение и употребление предлогов, характерных для южного говора северо-западных аукштайтов, на котором говорят на территории литовского языка между населенными пунктами Смалининкай, Ваджгирис, Гиркальнис, Скирснемуне (Юрбаркский и Расейняйский районы). Используемый в статье диалектный материал в основном собирался автором с 1949 по 1965 г.

Все предлоги говора в зависимости от управляемого ими падежа распределены на четыре основные группы: 1) предлоги с родительным падежом, 2) с винительным, 3) с творительным и 4) с несколькими падежами (с родительным, дательным, винительным и творительным).

Предлогов с родительным падежом в говоре насчитывается до 38 — больше, чем в литературном языке. В их число входят и некоторые наречия исследуемого говора, напр.: *abygaliai* «в обоих концах», *abyusiai* «с боенх сторон», *abyšaliai* «с обеих сторон», *anksčiai* «раньше», *arčiau* «ближе», *paskiai* «позже», *pirmiai* «раньше», *šitapus* «с этой стороны», *toliai* «дальше», *vėliai* «позже», а также отдельные окостеневшие формы некоторых падежей, напр.: *kraštų* «на краю», *šalų* «на краю», *viršaus* «сверх». В приведенных примерах отражается процесс пополнения категории предлога в исследуемом говоре за счет наречий и имен: данные наречия и отдельные падежи приобрели значение предлогов.

Предлогов с винительным падежом в говоре столько же, сколько и в литературном языке, отсутствует лишь предлог *pàs* «у». Предлогов с творительным падежом только два: *su* «с», и *tiēs* «у», а с несколькими падежами — четыре: *pàs* «у», *põ* «под», *salig* «до» и *ūž* «за». В отличие от литературного языка предлог *pàs* употребляется в говоре с родительным и винительным падежами в одном и том же значении. Конструкция предлога *pàs* с родительным падежом характерна и для соседних жемайтских говоров. Предлог *põ* употребляется с родительным, дательным, винительным и творительным падежами, а *ūž* — с родительным и винительным, как и в литературном языке. В отличие от литературного языка предлог *salig* параллельно употребляется с родительным, дательным и творительным падежами без разницы значения.

Кроме указанных выше, в говоре встречается также определенное количество сложных предлогов, состоящих из двух самостоятельных, напр.: *arti prie* «близко к», *arti nuo* «близко от», *be šitapus* «без этой стороны», *be anapus* «без той стороны», *iš šitapus* «с этой стороны», *iš anapus* «с той стороны», *be põ* «без после», *iš põ* «из под», *iš ūž* «из-за», *išilgai par* «вдоль через», *i anapus* «в ту сторону», *i šitapus* «в эту сторону», *ligi anapus* «до той стороны», *ligi šitapus* «до этой стороны», *ligi põ* «до после», *netoli nuo* «недалеко от», *nuo anapus* «с той стороны», *nuo šitapus* «с этой стороны», *skersai par* «поперек через», *pāgal anapus* «по той стороне». Вместе с ними изредка встречаются и «утроенные» сложные предлоги, состоящие из трех частей, напр.: *iš už anapus* «из-за той стороны», *iš po šitapus* «из-за этой стороны». Не все компоненты сложных предлогов являются в одинаковой мере спаяны между собой. Более тесная связь отмечена между компонентами таких сложных предлогов, как *iš ūž*, *iš põ*, *be põ*, *iš anapus*, *iš šitapus*, *ligi anapus*, *netoli nuo*, *nuo anapus*. Приведенные предлоги в говоре употребляются чаще по сравнению с другими. От них обычно при помощи третьего предлога образуются «утроенные» предлоги. Все остальные сложные предлоги менее устойчивы. Конструкции всех сложных предлогов чаще всего имеют значение места и времени. Второй компонент таких предлогов всегда уточняет значение первого.

Некоторые рассматриваемые в статье предлоги имеют в говоре больше значений, чем соответствующие предлоги литературного языка. Это касается предлогов *aīt* «на», *apliņk* «вокруг», *aukščiaū* «выше, сверх», *ī* «в», *iš* «с, из», *netoli* «близко», *no* «от», *priē* «у, к», *prō* «через». Кроме того, значение некоторых предлогов расширилось за счет других предлогов. Для обозначения приблизительной величины наряду с предлогом *āpie* в говоре все чаще употребляются конструкции предлогов *aīt*, *arti*, *ligi*, *netoli*, *ī*, *pa*. Предлоги *netoli* и *apliņk* в говоре употребляются как в своем собственном значении, так и в значении предлога *āpie*, а предлог *aukščiaū* — в значении и предлога *virš*.

Конструкции с предлогами в говоре употребляются сравнительно часто и в случаях, когда литературный язык обходится падежными или другими конструкциями.